

Aplicații ale analizei conținutului în sociologia militară¹

Drd. Augustin Poenaru²

Introducere

Unul dintre cei mai celebri filosofi ai secolului XX, Paul Ricoeur (1913-2005), a rămas cunoscut pentru ideea conform căreia suspiciunea este principalul motor al demersului de interpretare a textelor. Tehnica analizei conținutului, cât și cea a discursului - tehnică pe care o vom trata în prezentul material - au la bază, cel puțin în parte, aceeași asumție: există adevăruri nerelevante în conținutul explicit, manifest al unui mesaj sau discurs. Examinarea presupuzițiilor implicite ale unui text poate scoate la iveală lucruri importante despre **realitatea socială**, pe care acel text o descrie, dar o și instituie în același timp (Cernat, 2014, p. 7).

Contextul social în care a fost emis mesajul, **capacitatea de a atribui gânduri și intenții** altora, precum și **capacitatea de a face inferențe** sunt esențiale pentru înțelegerea și descifrarea unui mesaj sau a unui discurs. Tot aceste elemente ne ajută să înțelegem care sunt asumțiile fundamentale pe baza cărora se construiește analiza de discurs. Astfel, asumțiile centrale sunt următoarele:

- discursul explicit este construit pe baza unor asumții implicite ce pot fi descoperite doar prin analiză;
- pentru a înțelege discursul este nevoie de cunoașterea contextului social în care acesta a fost produs;
- discursul este social determinat, dar instituie realitatea socială;
- analiza discursului presupune investigarea condițiilor în care acel discurs a fost produs (cine, de ce, în ce scop și pe ce baze) (Cernat, 2014, p. 10).

Combinând metode ce țin de lingvistică, retorică, antropologie, filosofie sau psihologie, analiza de discurs reprezintă un vast câmp de analiză. În materialul de față ne vom opri asupra unei direcții de analiză relativ recente, dar extrem de fertile: **analiza critică a discursului** și ne vom folosi de aceasta pentru a face o analiză asupra unui discurs politic, mai exact discursul președintelui Federației Ruse, Vladimir Putin, ținut cu ocazia anexării Crimeei de către Rusia, în data de 18 martie 2014 la Kremlin.

Analiza de conținut VS analiza discursului

Deși analiza de conținut și analiza de discurs par să aibă același obiect de studiu, acestea diferă, dar ceea ce separă cele două metode nu ține în principal de colectarea datelor, cât de interpretarea acestora. Cu alte cuvinte, ceea ce le separă iremediabil sunt asumțiile ontologice și epistemologice pe baza cărora operează. Analiza de discurs este o metodă calitativă și inductivă, pe când cea de conținut este cantitativă și deductivă. În cazul analizei de discurs, sensul e determinat de contextul social, iar în cazul celei de-a doua, sensul discursului nu e neapărat legat de context. O variantă pur cantitativă a analizei de conținut este nesustenabilă din punctul de

¹ Content analysis applications in military sociology

² email: augustinpoenaru@gmail.com

vedere al adepților analizei de discurs. Pretenția obiectivității îi face pe analiștii conținutului să nu ia în calcul o serie de probleme generate de însuși discursul analizat.

Diferența față de analiza de discurs clasică și față de analiza de conținut rezidă tocmai în această **abordare interdisciplinară** a instrumentelor de analiză a discursului. Analiza discursului nu se oprește doar la discurs. Ținta este aceea de a investiga **fenomenele și matricea socială**, motiv pentru care este realmente necesară o abordare interdisciplinară a discursului. De asemenea, analiza de discurs are drept scop principal **demascarea ideologiei** subiacente discursului, precum și a **relațiilor de putere** pe care discursul este construit și pe care discursul le instituie. Cu alte cuvinte, niciun discurs nu scapă de „culpa” de a institui relații de putere (adică de a favoriza anumite categorii sociale dominante). Deși pare contraintuitiv, niciun discurs nu e perfect neutru (Cernat, 2014, p. 12).

Cum într-o largă măsură activitatea politică se bazează pe utilizarea limbajului, fie pentru convingere, intimidare sau pentru a atrage simpatie, recursul la limbaj se prezintă ca alternativă la violență. În fond, limbajul este mai mult decât un stoc de cuvinte, este un instrument și o emblemă a puterii ce încearcă să fie acaparată. Reprezentarea politicului este corelată unui spațiu social polarizat: fie tensiv, conflictual (în cazul dominării, manipulării), fie cooperativ (în situația deliberării, negocierii, compromisului). Din acest motiv limbajul în genere și limbajul politic în special reprezintă în egală măsură o formă de descriere/explicare a lumii și o modalitate de acțiune strategică în lume și asupra ei (Roventă-Frumușani, 2005).

Prezentul material urmărește analiza discursului președintelui rus din perspectiva mijloacelor retorice utilizate, precum și a tipului de argumentare ce construiesc strategia argumentativă. În demersul meu voi avea în vedere și evoluția celor trei tehnici de persuasiune aristotelice: **logos** (componenta ideatică), **ethos** (componenta credibilității, legată de imaginea de sine) și **pathos** (componenta legată de reacția emotivă), cât și raportul dintre acestea.

Contextul apariției discursului președintelui Putin

După cum am menționat anterior, limbajul folosit este inevitabil marcat de **context**. Contextul apariției discursului președintelui rus este reprezentat de momentul anexării Crimeei de către Rusia din data de 18 martie 2014. Această anexare a reprezentat un proces politic prin care Peninsula Crimeea, la acel moment parte a Ucrainei, a intrat sub controlul Rusiei și a fost integrată ca doi subiecți federali - Republica Crimeea și orașul federal Sevastopol. Procesul a stârnit multe controverse și este considerat de către UE, NATO și ONU drept o anexare ilegală, care a început ca urmare a intervenției Rusiei în Republica Autonomă Crimeea și în orașul Sevastopol, diviziuni administrative ale Ucrainei. Rusia consideră procesul acesta ca aderarea națiunii independente „Republica Crimeea”, proclamată atunci când regiunile s-au unit și, ulterior, au solicitat admiterea lor în Rusia, în conformitate cu un referendum care, care conform poziției ruse, reflecta astfel de dorință. Ucraina contestă tratatul, deoarece nu recunoaște independența Republicii Crimeea sau aderarea în sine ca fiind legitime. Aceași poziție este luată și de Adunarea Generală a Națiunilor Unite, care a adoptat Rezoluția 68/262, confirmând „integritatea teritorială a Ucrainei în cadrul granițelor sale recunoscute pe plan internațional”³.

³ Textul integral al Rezoluției poate fi accesat pe pagina oficială a Adunării Generale a Națiunilor Unite, disponibilă la adresa de internet http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262, consultată în data de 7 martie 2017.

Analiza propriu-zisă a discursului

Discursul președintelui rus din 18 martie 2014 ținut la Kremlin în fața membrilor Consiliului Federal și a deputaților Dumei de Stat⁴, este construit nu numai în sensul legitimării acțiunilor Rusiei, ci are drept obiectiv și legitimarea în spațiul intern a actualului lider politic de la Kremlin. Întreaga sa strategie argumentativă reprezintă o impresionantă armă simbolică, o emblemă a puterii, fiind construită în principal pe baza componentei emotive. În acest sens, de-a lungul discursului se face apel în repetate rânduri la „naționalism”, la „voința suverană a poporului”, la „mândria națională”, elemente menite să sensibilizeze și să solidarizeze auditoriul și în același timp să justifice acțiunile locutorului. Pe lângă componenta emotivă, discursul cuprinde și o importantă componentă ideatică (alcătuită din fapte istorice și statistici) menită, alături de a treia componentă - a credibilității - să completeze structura argumentativă și să facă din discurs o puternică armă în cadrul relațiilor de putere.

Încă de la începutul discursului observăm prezența tehnicii credibilității, **ethos**, prin care se deliberează prezentându-se rezultatul referendumului din 16 martie 2014, aceasta având ca scop legitimarea acțiunilor președintelui rus:

„ În Crimeea, a avut loc pe data de 16 martie un referendum, în deplină concordanță cu procedurile democratice și cu normele internaționale. A participat mai mult de 82% din electorat și 96% din acesta a votat în favoarea reunificării cu Rusia. Aceste numere vorbesc de la sine.”

În completarea acestei argumentări, locutorul folosește din plin tehnici menite să sensibilizeze, făcând referire la simboluri, evenimente istorice și elemente identitare, acesta fiind conștient de valoarea pe care ele o reprezintă în mentalul colectiv al poporului rus. În acest sens sunt menționate: creștinarea rușilor, înfrângerea Germaniei naziste, eroismul Rusiei. Pasajul de mai jos este definitiv pentru **pathosul** folosit în strategia de manipulare:

„ Totul în Crimeea vorbește despre istoria și măreția noastră comună. Aici se găsește orașul Kherson, unde Prințul Vladimir a fost botezat. Curajul său spiritual de a adopta ortodoxia, a constituit fundamentul pe care s-au clădit ulterior cultura, civilizația și valorile umane care unesc popoarele din Rusia, Ucraina și Bielorusia. Aici se găsesc, de asemenea, și mormintele soldaților ruși, a căror vitejie a adus Crimeea în Imperiul Rus. Crimeea înseamnă de asemenea și Sevastopol – un oraș legendar, cu o istorie remarcabilă, o fortăreață care servește drept loc de naștere al Flotei Ruse de la Marea Neagră. Crimeea este Balaklava și Kerci, Malahov și Sapun-Gora. Fiecare dintre aceste locuri sunt dragi inimilor noastre, simbolizând gloria militară rusească și valoarea sa remarcabilă.”

De asemenea, în scopul justificării acestei decizii, Vladimir Putin introduce elemente menite să ofere credibilitate, folosind componenta de **ethos** a argumentării la care inserează elemente de limbaj explicit pentru sensibilizare și utilizând tehnica transferului de răspundere:

„ În inimile și în mințile oamenilor, Crimeea a fost întotdeauna o parte inseparabilă a Rusiei. Această convingere fermă este bazată pe adevăr și dreptate și a fost transmisă din generație în

⁴ Textul integral în limba română poate fi accesat pe pagina *Cer și pământ românesc*, disponibilă la adresa de internet <https://cersipamantromanesc.wordpress.com/2014/06/01/18-martie-2014-discursul-lui-vladimir-putin-dupa-referendumul-din-crimeea/>, consultată în data de 7 martie 2017.

generație, peste timp, în orice împrejurări, în ciuda tuturor schimbărilor dramatice prin care țara noastră a trecut de-a lungul întregului secol al XX-lea”.

Nici componenta ideatică - **logosul** - nu este neglijată, ci este folosită cu iscusință în cadrul argumentării. Aceasta se regăsește în prezentarea istoricului regiunii anexate pe care președintele rus o face și care este menită să convingă auditoriul prin fapte istorice de legitimitatea acestei acțiuni, datorată nedreptăților istorice și a jocurilor de culise realizate de foștii lideri politici:

„ După revoluție, bolșevicii, din diferite motive – Dumnezeu să-i judece – , au adăugat mari părți din Sudul istoric al Rusiei, Republicii Ucraina. Acest lucru a fost făcut fără a se lua în considerare componența etnică a populației, iar astăzi aceste regiuni formează sudul Ucrainei. Ulterior, în 1954, s-a luat decizia de a transfera regiunea Crimeei către Ucraina, împreună cu Sevastopol, în ciuda faptului că era un oraș de subordonare unională. Aceasta a fost inițiativa personală a conducătorului Partidului Comunist, Nikita Hrușciiov. Ce anume a stat în spatele acestei decizii ale sale – o dorință de a câștiga sprijinul clasei politice ucrainene sau de a compensa represiunile în masă din Ucraina anilor '30 – asta e treaba istoricilor să afle. Ceea ce contează, astăzi, este faptul că decizia a fost luată cu o încălcare clară a normelor constituționale chiar și de atunci. Decizia a fost luată în culise. Și, normal, într-un stat totalitar, nimeni nu s-a mai deranjat să întrebe cetățenii din Crimeea sau Sevastopol, ei au fost puși în fața faptului împlinit. Bineînțeles, poporul s-a întrebat de ce, dintr-o dată, Crimeea a devenit parte a Ucrainei. Doar în momentul în care Crimeea a ajuns să fie în altă țară, Rusia a realizat că, de fapt, nu e doar furată, e jefuită”.

Tratând relația Rusiei cu Ucraina, președintele Putin adoptă poziții diferite și de multe ori contrare. Acesta susține frecvent importanța menținerii bunelor relații cu Ucraina și cu poporul ucrainian pe care îl consideră frate, însă critică în termeni duri politica statului vecin de *„asimilare forțată și de dezmoștenire a rușilor de amintirile lor istorice, chiar și de limba lor”*. De asemenea, președintele rus nu recunoaște guvernul ucrainian. Pentru Putin, menținerea bunelor relații cu Ucraina nu reprezintă și menținerea bunelor relații cu guvernul acesteia, deci nu face referire la relații politice:

„ În acest timp, relațiile noastre cu Ucraina, cu poporul frate ucrainean, au fost întotdeauna și vor rămâne de cea mai mare importanță pentru noi. În orice caz, ne-am așteptat ca Ucraina să rămână pentru noi un vecin bun, am sperat ca cetățenii ruși și vorbitorii de rusă din Ucraina, în special din sud-est și din Crimeea, să trăiască într-un stat prietenos, democratic și civilizată, care le va apăra drepturile la nivelul standardelor legilor internaționale. Oricum, situația nu a evoluat în această direcție. Au fost făcute nenumărate încercări de a-i dezmoșteni pe ruși de amintirile lor istorice, chiar și de limba lor, și să fie supuși asimilării forțate”.

Putin susține că noile autorități ucrainene sunt nelegitime și că Rusia trebuie să fie pregătită să își susțină compatrioții. Susține că „neo-naziștii, rusofobii și antisemiții” sunt în spatele guvernului de la Kiev și că din această cauză orice intervenție rusă se va baza pe considerente umanitare. În acest context Putin face din nou apel puternic la naționalism. Sesizăm și în acest caz recurgerea la tehnici de manipulare prin utilizarea acestor termeni cu conotații negative, meniți să sensibilizeze publicul și chiar mai mult în acest context, să inducă o stare de nesiguranță și frică. Din acest motiv, putem observa cum liderul rus creează o incertitudine

întrucât nu anticipează acțiunile viitoare ale Kremlinului, această incertitudine părând a fi asumată:

„Cei care au executat această lovitură de stat sunt naționaliștii, neo-naziștii, rusofobii și anti-semiții și continuă să conducă în Ucraina chiar și astăzi. Noile așa-numite autorități, au început prin a introduce un proiect de lege pentru a revizui politica limbilor, care a fost o încălcare directă a drepturilor minorităților. Nu prea mai sunt menționări la această tentativă acum, probabil în baza prezumției că poporul are memorie scurtă. Totuși, putem cu toții vedea clar intențiile acestor moștenitori ideologici ai lui Bandera, complicele lui Hitler în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Este de asemenea evident faptul că, la ora actuală, nu există o autoritate executivă legitimă în Ucraina, nimeni cu care să discuți. Aceia care s-au opus loviturii de stat au fost imediat amenințați cu reprimarea. Normal, prima vizată a fost Crimeea, Crimeea cea vorbitoare de limba rusă. Din această cauză rezidenții din Crimeea și Sevastopol s-au întors spre Rusia, cerând ajutor pentru a-și putea apăra drepturile și viețile, pentru a preveni evenimente precum cele care se dezvoltă și încă urmează la Kiev, Donețk, Harkov și în alte orașe ucrainene. Normal, nu puteam ignora acest apel; nu puteam să abandonăm Crimeea și pe rezidenții săi pradă deznădejdi. Aceasta ar fi fost o trădare și din partea noastră”.

Tot din perspectiva analizei tehnicii de argumentare, este realmente important să ne aplecăm asupra relațiilor de putere pe care Vladimir Putin le instituie prin discurs în legătură cu partenerii occidentali, în special cu Statele Unite ale Americii, aducându-se în discuție evenimentele similare ce au avut loc în Kosovo. El pune în discuție și refuzul țărilor occidentale de a trata Rusia ca pe un partener egal și crede că ar putea să apară o ruptură. În acest pasaj, punctul esențial pe care președintele Rusiei încearcă să îl explice este că electoratul său are cu adevărat nevoie de el, iar prin acțiunile sale luptă cu adevărat pentru popor. Face apel la patriotism și dă de înțeles că națiunea rusă are nevoie de un lider ca el, care să poată face față presiunilor externe:

„Ba, mai mult decât atât, autoritățile din Crimeea au făcut referire și la binecunoscutul precedent Kosovo – un precedent pe care colegii noștri vestici l-au creat ei înșiși, într-o situație foarte similară, când au decis că separarea unilaterală a Kosovo de Serbia, exact ceea ce face Crimeea acum, este legitim și nu are nevoie de nicio permisiune din partea autorităților centrale ale țării. Continuăm să tot auzim, din partea Statelor Unite și a Europei de Vest, faptul că Kosovo este vreun caz special. Ce anume îl face atât de special în ochii colegilor noștri? Aflăm că este din cauza faptului că în Kosovo au fost așa de multe pierderi de vieți omenești. Este acesta un argument legal? Regulile Curții Internaționale nu fac referire la așa ceva. Acesta nu este nici măcar dublu standard, ci este un cinism uimitor, primitiv, brut”.

Apoi Putin ajunge într-o discuție a "revoluțiilor colorate". Acest lucru este esențial pentru viziunea lui asupra lumii, iar acesta este un semnal că mai presus de toate Putin se teme că Statele Unite manipulează politica atât în interiorul Rusiei cât și în țările din jur, cum ar fi Ucraina și Georgia, pentru a sprijini forțele politice anti-rusești:

„Au fost o serie întreagă de revoluții controlate, „colorate”. În mod clar, oamenii națiunilor unde acestea au avut loc erau obosiți de tiranie, de sărăcie și de lipsa perspectivelor, dar de aceste sentimente s-a profitat în mod cinic. Acestor națiuni le-au fost impuse standarde care în

niciun caz nu au corespuns cu modul lor de viață, tradițiile sau culturile acestor popoare. Drept urmare, în loc de democrație și libertate, în acele locuri a fost haos, răbufniri de violență și revolte. Primăvara Arabă s-a transformat în Iarna Arabă”.

Toate aceste declarații contradictorii induc o stare de incertitudine și imprevizibilitate în politica președintelui rus care, în mod asumat, tratează bipolar problematica externă. În legătură cu Ucraina, președintele rus declară: „*Aș dori să vă spun deschis că ne doare inima să vedem ceea ce se întâmplă astăzi în Ucraina, să vedem suferințele poporului și nesiguranța lor despre cum vor trece de ziua de astăzi și ce-i așteaptă mâine. Îngrijorarea noastră este de înțeles, deoarece nu numai că suntem vecini apropiați dar, cum am mai zis, suntem același popor. Kievul e mama orașelor rusești. Originea noastră comună e Rusia Antică și nu putem trăi unii fără alții*”, ca ulterior să aducă următoarele afirmații ce au fost considerate de către analiști ca o adevărată amenințare la adresa Ucrainei: „*Permiteți-mi, de asemenea, să mai spun un lucru. În Ucraina trăiesc milioane de ruși și vorbitori de limba rusă și vor continua să o facă. Rusia le va apăra întotdeauna interesele, utilizându-și mijloacele politice, diplomatice și legale. Ar fi în interesul propriu al Ucrainei să se asigure în mod prioritar că drepturile și interesele acestor oameni sunt protejate în totalitate. Acest lucru este garanția stabilității și integrității teritoriale a Ucrainei*”.

Comunicare nonverbală este reprezentată prin mesajele pe care locutorul ni le transmite în mod inconștient prin limbajul său nonverbal – mimică, gestică, postură, atitudine, vestimentație, mediul înconjurător etc.

Ținuta vestimentară este una elegantă, locutorul este îmbrăcat în costum negru, cămașă alba și poartă cravată grenă. Acest tip de ținută elegantă, festivă exprima importanța și amploarea evenimentului.

Mimica feței lui Putin este una severă, pe chip are mereu acea figură hotărâtă și aspră simbol al siguranței, al durității, al convingerii că acțiunile sale sunt corecte. El menține permanent contactul vizual cu publicul. De asemenea adoptă o mimică deschisă, pozitivă, dar o figură impunătoare, care permite receptorului cu greu să citească stările pe care discursul său ți le stârnește.

Corpul lui Vladimir Putin este orientat spre vorbitor, ținând mereu brațele deschise și gesticulând, fapt ce denotă interes și deschidere față de ceea ce vorbește, stârnește prietenia și colaborarea cu audiența.

Emitătorul recurge la un număr limitat de gesturi pe timpul discursului, fapt ce relevă lejeritatea exprimării.

În cadrul discursului locutorul nu își schimbă poziția picioarelor fapt ce denotă că este hotărât și sigur pe ceea ce spune.

Discursul analizat comportă incertitudine intenționată pentru că sunt folosiți termeni, nu de neînțeles, ci care au mai multe sensuri, și care pot fi înțelese din mai multe unghiuri. De asemenea discursul prezintă un caracter disimulat, urmărind să fie înțeles nu în litera lui, ci mai degrabă în spiritul lui.

În concluzie, Vladimir Putin, în discursul său din data de 18 martie 2014 creează o incertitudine întrucât nu anticipează acțiunile viitoare ale Kremlinului. Totuși această incertitudine nu pare a fi o eroare, ci pare a fi asumată.

În cea mai mare parte, simbolistica folosită în discurs face referire la spațiul intern al Rusiei, astfel făcând apel la naționalism și patriotism.

Bibliografie

Cernat, M. (2014). *Analiza de discurs: teorie și metodă*. București: Editura Ars Docendi.

Roventă-Frumușani, D. (2005). *Analiza discursului: ipoteze și ipostaze*. București: Editura Tritonic.